

Logika v dokazovaní – jej podstata a význam

Logic in proving – its essence and meaning

JAROSLAV BLATNICKÝ¹

Abstrakt

Autor v predkladanom príspevku zameriava svoju pozornosť na objasnenie podstaty a významu využitia logiky v procese dokazovania. Približuje dôvody úzkeho prepojenia logiky a dokazovania ako trestno-procesnej činnosti reagujúc na skutočnosť, že súčasná teória dokazovania a kriminalistika sa s odstupom desiatok rokov opäť vracajú k začleneniu logiky do svojho predmetu poznávania a k zdôrazneniu významu tejto vedy pre proces dokazovania a vyšetrovania trestných činov.² Nakoľko v dlhodobom časovom kontexte neexistovala dostupná aktuálna vedecká práca zaoberajúca sa aplikovaním poznatkov logiky do oblasti vyšetrovania a dokazovania trestných činov, bolo žiadúce nadviazať na publikácie z minulosti, ktoré sa venovali logike vyšetrovania a boli určené pre políciu a vyšetrovateľov. Práce publikované zakladateľmi a priekopníkmi aplikovanej logiky sa stali inšpiráciou pre nové ponímanie teórie dokazovania obohatené o využívanie vybraných kategórií z logiky. Analyzovanie a skúmanie vyšetrovateľskej praxe a procesu dokazovania

¹ JUDr. Jaroslav Blatnický, PhD., Katedra vyšetrovania, Akadémia Policajného zboru v Bratislave

² Prierezový a sumarizujúci príspevok vychádza z troch základných vedeckých prameňov. Svoje poznanie, ktoré predkladá širokej odbornej verejnosti odvodzuje po prvé z odborných prác vydaných v osemdesiatych rokoch minulého storočia k problematike logiky v dokazovaní, tento prameň je primárne zastúpený prácami autora Igora Michajloviča Luzgina. Logické kategórie sú vo svojej podstate dané, definované a je ich možné v plnom rozsahu využiť aj s odstupom desiatok rokov a myšlienky citovaného autora preniesť do moderného konceptu teórie dokazovania. Druhým vedeckým prameňom sa stala vedecká monografia spracovaná pod autorským vedením Viktora Poradu „Kriminalistika. Teória, metódy, metodológia“, ktorá bola vydaná v roku 2014. Vedúci autorského kolektívu sa v predmetnej vedeckej monografii zaoberal spoločne s ostatnými autormi témami ako je „Logika, formy a systém metód vedeckého poznania v kriminalistike“ a „Logika vyšetrovania a dokazovania“. Po stotožnení sa s odbornými závermi publikovanými v tejto vedeckej monografii boli tieto citačne prevzaté do nového vnímania dokazovania spoločne s využitím aplikovanej logiky. Tretí prameň predstavuje odkaz na vedeckú monografiu autorov Jana Viktorových a Jaroslav Blatnický „Teória dokazovania – logika v dokazovaní“, ktorá bola k danej téme vydaná v roku 2015 a následne jej doplnené a prepracované vydanie v roku 2021 na Akadémii Policajného zboru v Bratislave na katedre vyšetrovania. Bez poznania a využitia predchádzajúcich dvoch vedeckých prameňov by tento publikačný počín nemohol vzniknúť, sú jeho pojmovým a metodologickým základom. V logike nie je možné nevedecky experimentovať zavádzaním neoverených postupov a operácií.

vyústilo k spracovaniu novej koncepcie teórie dokazovania rozšírenej o poznatky z aplikovanej logiky.³

Kľúčové slová

Dokazovanie, logika, pravdepodobnosť, vierohodnosť

Abstract

In the present contribution, the author focuses his attention on clarifying the essence and meaning of the use of logic in the process of proof. It approaches the reasons for the close connection of logic and evidence as a criminal-procedural activity, responding to the fact that the current theory of evidence and criminology are returning to the inclusion of logic in their subject of knowledge and to emphasizing the importance of this science for the process of proving and investigating crimes. Since there was no available current scientific work dealing with the application of knowledge of logic in the field of investigation and proof of criminal offenses in the long-term time context, it was desirable to follow up on publications from the past, which were devoted to the logic of investigation and were intended for the police and investigators. The works published by the founders and pioneers of applied logic became the inspiration for a new understanding of the theory of proof enriched by the use of selected categories from logic. Analyzing and investigating investigative practice and the process of proof resulted in the development of a new concept of proof theory expanded by knowledge from applied logic.

Keywords

Proving, logic, probability, credibility

DOI

<http://dx.doi.org/10.37355/fvpk-2023/2-02>

Úvod

Účelom celého trestného konania je náležité zistenie trestných činov, spravodlivé potrestanie páchatel'ov a odňatie výnosov z trestnej činnosti.⁴ Aby bolo možné túto úlohu naplniť, je potrebné, aby bol každý trestný čin vyšetrený a posúdený tak, aby všetky rozhodnutia zodpovedali skutočne tomu, čo sa stalo - aby bol zistený skutkový stav veci bez dôvodných pochybností.⁵

³ Viktoriová, J., Blatnický, J. *Teória dokazovania – logika v dokazovaní*. Bratislava: Akadémia PZ, 2015, 216 s. ISBN 978-80-8054-617-5. Viktoriová, J., Blatnický, J. *Teória dokazovania – logika v dokazovaní*. Doplnené a predpracované vydanie. Bratislava: Akadémia PZ, 2021, 253 s. ISBN 978-80-8054-889-6.

⁴ Vid' § 1 zákona č. 301/2005 Z. z. - Trestný poriadok v znení neskorších predpisov.

⁵ Vid' § 2 ods. 10 zákona č. 301/2005 Z. z. - Trestný poriadok v znení neskorších predpisov.

Udalosť, ktorá sa stala v minulosti, ako aj vzťah obvineného k tejto udalosti poznávajú orgány činné v trestnom konaní len sprostredkovanne tým, že ich za pomoci dôkazov „rekonštruujú“. Ide o špecifickú činnosť, ktorá sa vykonáva podľa ustanovení Trestného poriadku a za účelom aplikovania trestného zákonodárstva na konanie obvineného.

Dokazovanie, či bol spáchaný trestný čin a kto je jeho páchatel'om sa musí vykonávať na základe jasnej koncepcie. Nie je možné postupovať chaoticky a zhromažďovať rôznorodé informácie o vyšetrovanej udalosti, ktoré by mali k nej niekedy bližší, niekedy vzdialenejší, priamy alebo nepriamy vzťah.

Poznanie skutkového stavu veci v procese dokazovania predstavuje zložitú a náročnú cestu hľadania. Predovšetkým musí orgán činný v trestnom konaní pomocou procesných úkonov a opatrení vyhľadať a vyhodnotiť všetky dôkazy, ktoré majú vo veci význam. Z nich získava veľké množstvo informácií, ktoré je nutné prehodnotiť na základe zložitej myšlienkovvej činnosti, kým sa mu podarí vytvoriť pravdivý obraz o vyšetrovanej udalosti a jej páchatel'ovi. Táto činnosť sa nezaobíde bez využitia logiky v dokazovaní.

Poznanie logiky, jej predmetu, jazyka, základných logických princípov, argumentácie, vplýva na myslenie orgánov činných v trestnom konaní, napomáha tvorbe opodstatnených záverov, učí ich postupnosti tvorby úsudkov a rozvíja ich tvorivosť a iniciatívu a tým nepriamo vplýva aj na efektívnosť samotného procesu dokazovania a úspešnosť celého vyšetrovania.

Pojem a predmet logiky

Logika zohráva významnú úlohu pri rozvoji a zdokonaľovaní myslenia a poznania ľudí už niekoľko storočí. Je tomu tak preto, že logika v najucelenejšej podobe objasňuje a skúma zákony, formy a pravidlá myslenia, ktorých dodržiavanie je nevyhnutným predpokladom správnosti usudzovania ľudí.

Logika od svojho vzniku v antike prešla dlhým historickým vývojom. Pod vplyvom rozvoja spoločenskej praxe, rozširovania a prehľbovania prírodovedného a spoločenskovedného poznania, ako aj zdokonaľovania samotného spôsobu myslenia, upresňoval sa vlastný predmet a metódy logiky, až po jej dnešnú podobu. Na tomto základe vznikli a kryštalizovali sa aj nové formy logiky. V súčasnom období sú najznámejšími z nich formálna a dialektická logika. Z týchto foriem logiky sa odvíjal celý základ štúdia dnešnej logiky.⁶ (Z pohľadu obsahového zamerania samotného procesu dokazovania je nevyhnutné položiť ťažisko záujmu predovšetkým na poznanie a využitie formálnej logiky, ako neodmysliteľného základu osvojenia si a praktickej aplikácie foriem a pravidiel logického myslenia a rozhodovania sa.)⁷

⁶ Zima, J. Logika. Bratislava: Akadémia PZ, 1999, s. 5, 6.

⁷ Porada, V. a kol. Kriminalistika. Teória, metódy, metodológia. Plzeň: Aleš Čeněk, s. r. o., 2014, s. 15-16.

Z tohto hľadiska je možné charakterizovať logiku ako „vednú disciplínu, ktorá skúma, aké argumenty platia, a zaoberá sa postupmi, ako odlíšiť platné argumenty od neplatných argumentov.“⁸ V rámci logiky sa neskúma, akú pravdivostnú hodnotu majú samotné výroky (to je v kompetencii tých vedných disciplín, do ktorých tieto výroky patria), ale predmetom záujmu je určitá väzba medzi týmito výrokmí navzájom. Inými slovami to znamená, že je možné abstrahovať od konkrétneho obsahu samotných výrokov a sústrediť sa výlučne na určité logické vzťahy medzi nimi.⁹

Osobitosť formálnej logiky teda spočíva v tom, že sa nezameriava na obsahovú stránku myslenia, ale ťažisko svojho skúmania vidí vo formách logického myslenia, tzn. v správnosti spájania a vyslovovania myšlienok, v rešpektovaní ich kontinuity a nadväznosti, dodržiavaní ich správnej logickej skladby. Je len prirodzené, že tam kde sa myšlienky medzi sebou neviažu, kde sa narušuje ich nadväznosť a postupnosť, tam aj závery bývajú nepravdivé a logicky chybné. Práve v tomto kontexte sa logika sústreďuje na objasnenie otázok súvisiacich so správnosťou usudzovania (tzn. tvorbou a používaním pojmov, súdov a úsudkov), ktorého poznanie následne tvorí východisko pre pochopenie dôkazu a spôsobov jeho používania. Je tomu tak preto, že dokazovanie (z pohľadu logiky) je fakticky svojím spôsobom usudzovanie, v ktorom sa postupuje od vyslovenia určitého tvrdenia (súdu) k dokázaniu jeho pravdivosti pomocou iných pravdivých súdov s tým súvisiacich. Správne postupovať pri dokazovaní rôznych súdov a tvrdení je však možné iba za predpokladu, že sú dôsledne dodržiavané logické pravidlá dôkazu.

Vzťah logiky k právnym disciplínam a policajno-bezpečnostným vedám

Logika sa vo vzťahu k právnym disciplínam prejavuje v dvojakom zmysle. Jednak ako imanentná súčasť metodiky osvojenia a zvládnutia poznatkov z týchto disciplín, ale tiež ako návod na ich racionálne a efektívne využívanie v právnej a policajnej praxi.

Pri analýze vzťahu logiky a právnych disciplín treba upozorniť na jeden závažný moment a to, že poznanie a interpretácia právnych vzťahov, zákonov a právnych noriem kladie zvýšené nároky na abstraktné myslenie a poznanie. Je známe, že bez dostatočnej rozvinutosti takých logických foriem myslenia, ako je abstrakcia, schopnosť analýzy a syntézy spoločensko-vedných poznatkov, nie je možné vysvetliť a pochopiť také dôležité pojmy a kategórie, ako napr. právny štát, zákon, právna norma a pod. Je možné sa naučiť tieto otázky formálne, ale pochopiť ich pravý význam a zmysel, je možné iba na základe abstraktno-teoretického myslenia a správneho logického usudzovania. Pochopenie a správna interpretácia týchto pojmov má ten význam, že od nich sa odvíja výklad jednotlivých zákonov a právnych noriem, ich úloha pri regulovaní a úprave právnych vzťahov medzi ľuďmi v danej spoločnosti.

⁸ Zouhar, M. *Základy logiky pre spoločenskovedné a humanitné odbory*. Bratislava: Veda, 2008, s. 25.

⁹ Zouhar, M. *Základy logiky pre spoločenskovedné a humanitné odbory*. Bratislava: Veda, 2008, s. 25, 26.

Významná je úloha logiky z hľadiska techník tvorby a formulovania právnych aktov, akými sú zákony, nariadenia, vyhláška a pod. Názorne je to vidieť najmä vo vzťahu k legislatíve, ako metódy tvorby právnych predpisov, pretože jasnosť a precíznosť formulovania právnych aktov v rozhodujúcej miere závisí práve od úrovne a kultúry myslenia ich tvorcov. Je závažným nedostatkom ak si právne predpisy odporujú vo svojich ustanoveniach. Takáto situácia v legislatívnej činnosti svedčí okrem iného o logických chybách, ku ktorým prišlo pri ich koncipovaní a schvaľovaní.

Samozrejme, právo by bolo iba fiktívnou záležitosťou, ak by neexistovali orgány a inštitúcie, sledujúce a vymáhajúce jeho dodržiavanie. K nim patrí nesporne aj polícia, ktorá sa bezprostredne podieľa na ochrane práv a slobôd fyzických a právnických osôb, najmä dôslednou a efektívnou realizáciou odhaľovacej, objasňovacej a preventívnej činnosti.

Úzka súvislosť a prepojenosť medzi logikou a policajno-bezpečnostnými vedami¹⁰ vyplýva z toho, že logické formy a metódy myslenia a poznania tvoria nevyhnutný základ, z ktorého policajno-bezpečnostné vedy odvodzujú svoje vlastné metódy a postupy nimi skúmaných objektov. I keď ide o všeobecné metódy, ktoré sa využívajú vo všetkých vedných odboroch, treba zvýrazniť ich osobitný význam vo vzťahu k policajno-bezpečnostným vedám.

Týka sa to najmä využitia týchto logických operácií a foriem myslenia:

- abstrakcie, analýzy, syntézy, indukcie a dedukcie,
- spôsobu správneho zovšeobecňovania poznatkov a skúseností,
- využitia analógie a porovnávania pri odhaľovaní a objasňovaní trestnej činnosti,
- správneho stanovenia a využívania hypotéz a verzií,
- modelovania a jeho využitia pri kriminalistickej práci,
- osvojenia metód racionálneho zdôvodňovania a v jeho rámci dokazovania a popierania,
- osvojenia si metód vecnej argumentácie (výberu a používania faktov, poznatkov a argumentov),
- uplatnenia systémového prístupu na riešenie vecí a javov,
- presnosti popisu pozorovaných a zistených skutočností, použitia definície pri vymedzení pojmov a kategórií a použitia klasifikácie (kategorizácie) pri zadeľovaní jednotlivých predmetov do určitých skupín a tried.

¹⁰ Holcr, K., Viceník, J. Metodologické problémy konštituovania policajných vied. In: Ivor, J. a kol. *Trestné právo, kriminalistika, bezpečnostné vedy a forenzné disciplíny v kontexte kontroly kriminality*. Plzeň: Aleš Čeněk, s. r. o., 2013, s. 435-437. Holomek, J. Polícajné vedy – východisko formovania nového študijného programu. In: Ivor, J. a kol. *Trestné právo, kriminalistika, bezpečnostné vedy a forenzné disciplíny v kontexte kontroly kriminality*. Plzeň: Aleš Čeněk, s. r. o., 2013, s. 533-535.

To sú základné metódy a postupy, bez osvojenia ktorých nie je možné úspešne rozpracovať a využívať špecifické metódy poznania v kriminalistickej a vyšetrovateľskej práci a v činnosti polície vôbec. Logika však tvorí iba základné teoreticko-metodologické východiská skúmania skutočnosti, v nadväznosti na čo si policajno-bezpečnostné vedy tvoria svoje vlastné metódy skúmania a poznania.

Je všeobecne známe, že práve od voľby a správneho použitia metódy skúmania v rozhodujúcej miere závisí aj úspešnosť rozvoja tej – ktorej vednej disciplíny a poznania vôbec. V intenciách týchto požiadaviek je práve preto potrebné venovať zvýšenú pozornosť rozboru a využívaniu jednotlivých logických metód a foriem myslenia a poznania.¹¹

Predmet a systém logiky v dokazovaní

Obsah praktickej činnosti vyšetrovateľa spočíva v zhromažďovaní, skúmaní a hodnotení dôkazov, t.j. v dokazovaní trestnej veci. Logika v dokazovaní odhaľuje tvorivosť vyšetrovateľa, ukazuje ako sa rozvíja jeho myslenie, ktoré poznatky z logiky využíva v procese dokazovania a utvárania záverov vo veci.¹²

Logika v dokazovaní nie je osobitným druhom logiky. Je odvodená z logiky ako vedy, ktorá skúma štruktúru, zákonitosti a formy ľudského myslenia.¹³ Odborná kriminalistická a trestno-právna komunita prijala a stotožnila sa s pojmom logika v dokazovaní.

Vychádza z poznania kategórií a zákonov formálnej logiky, prostredníctvom ktorých je možné skúmať a opisovať osobitosti procesu dokazovania vo vyšetrovaní. Ide najmä o základné zákony logiky, o formy myslenia v podobe pojmov, súdov, myšlienkových záverov, o formulovanie vzťahov a o metódy ich stanovovania a to v podobe indukcie, dedukcie, analógie, hypotézy a logických dôkazov.

Systém logiky v dokazovaní zahŕňa najmä sústavu dôkazov, logickú štruktúru procesu dokazovania a vyšetrovania, jednotlivé etapy dokazovania, podstatu záverov vyvodzovaných v jednotlivých etapách procesu dokazovania, ako je vyhľadávanie, preverka, vykonávanie a hodnotenie dôkazov.

Cieľom logiky v dokazovaní je poukázať na logické osobitosti vlastného dokazovania vo vyšetrovaní.

¹¹ Zima, J. Logika. Bratislava: Akadémia PZ, 1999, s. 11-13.

¹² Porada, V. a kol. Kriminalistika. Teória, metódy, metodológia. Plzeň: Aleš Čeněk, s. r. o., 2014, s. 27, 28.

¹³ Formálna logika je veda, ktorá skúma naše myslenie z hľadiska jeho štruktúry, skúma zákony a pravidlá, ktorým sa podriaďuje naše myslenie v procese získavania konečného poznania.

Poznanie zákonitostí logiky predstavuje nevyhnutnú súčasť právnickej a vyšetrovateľskej činnosti. Neuplatňovanie zákonov, princípov logiky, vytvorenie nesprávnych myšlienkových záverov, predloženie klamlivých argumentov zásadným spôsobom ovplyvňuje predovšetkým oblasť postupov a rozhodnutí v práve, osobitne v trestnom práve procesnom a v dokazovaní. Logika úsudkov, prísne dodržiavanie zákonov, spravodlivé myslenie pri vyšetrovaní a rozhodovaní trestných vecí je nevyhnutnou požiadavkou na každý orgán činný v trestnom konaní a rovnako aj súd.¹⁴

Dokazovanie ako logická kategória

V teórii dokazovania rozlišujeme dokazovanie ako praktickú činnosť a dokazovanie ako logickú kategóriu.

Dokazovanie ako praktická činnosť sa uskutočňuje prostredníctvom vyšetrovacích úkonov a opatrení, ktoré sa vykonávajú v zmysle ustanovení trestného práva procesného. Metódy zhromažďovania, skúmania stôp ako nositeľov dôkazov a ich uchovávanie v systémoch rozpracováva kriminalistika. V praktickej činnosti sa vyšetrovateľ pri zhromažďovaní dôkazov stretáva s následkami trestného činu, skúma stopy, predmety, situácie na mieste činu, dokumenty, výpovede poškodených, svedkov, podozrivých, obvinených apod. Zhromažďovanie a štúdium dôkazov je spojené s objasňovaním objektívnych vlastností predmetov a javov, s ich pôvodnosťou a spôsobilosťou byť zdrojom informácií o trestnom čine.

Dokazovanie ako logická kategória je systém myšlienkových operácií, tvorba záverov, určenie súvislostí medzi jednotlivými skutočnosťami, vyhodnotenie týchto skutočností, riešenie otázky pravdivosti alebo nepravdivosti záverov. Dokazovanie ako logická kategória je úzko prepojené s dokazovaním ako praktickou činnosťou. Vzájomné ovplyvňovanie týchto dvoch kategórií vychádza zo skutočnosti, že praktická činnosť vo vyšetrovaní je jediným základom poznania, ktoré predstavuje predmet úvah vyšetrovateľa, tvorí jeho základ k tvorbe verzií, formovaniu záverov, k rozhodovaniu. Zároveň predpoklady a závery vyšetrovateľa usmerňujú jeho praktickú činnosť k vyhľadaniu a skúmaniu nových dôkazov. Z uvedeného je zrejmé vzájomné ovplyvňovanie oboch kategórií. Mnoho okolností pri dokazovaní vo veci vníma vyšetrovateľ bezprostredne, ide najmä o subjekt trestného činu, stopy, nástroje, odcudzené veci, úmysel atď. Správnosť záverov vyšetrovateľa, teda to či zodpovedajú alebo nezodpovedajú objektívnej skutočnosti preveruje prax, tieto okolnosti sa hodnotia v praktickej činnosti vyšetrovateľa.

¹⁴ Luzgin, I. M. *Logika vyšetrovania*. Bratislava: Ústav kriminalistiky, 1982, s. 3-8. Viceník, J. *Štruktúra, logika a formy vedeckého poznania*. In: Holcr, K., Porada, V. a kol. *Policačné vedy. Úvod do teórie a metodológie*. Plzeň: Aleš Čeněk, s. r. o., 2011, s. 40. Porada, V. *Logika vyšetrovania a dokazovania*. In: Porada, V. a kol. *Kriminalistika. Teória, metódy, metodológia*. Plzeň: Aleš Čeněk, s. r. o., 2014, s. 336-338.

Štruktúra logického dokazovania je podriadená zákonitostiam, ktoré vyplývajú z úsudku, na základe ktorého zo známych a dokázaných východiskových údajov je možné logicky vyvodit' predtým neznáme alebo nedokázané údaje.

Logické dokazovanie obsahuje aj pojem elementárny proces dokazovania, ktorého základ tvoria sprostredkované myšlienkové závery. V tejto logickej konštrukcii musí byť obsiahnutá téza, argumenty alebo odôvodnenie, demonštrácia a záver.

Téza predstavuje tvrdenie, ktoré treba dokázať. Opak je antitéza. Pri vyšetrovaní trestného činu tézami sú tvrdenia o:

- podstate udalosti, obsahujúcej znaky trestného činu,
- jednotlivých znakoch skutkovej podstaty trestného činu,
- jednotlivých okolnostiach, ktoré podliehajú dokazovaniu v trestnej veci,
- vzniku stôp a ich súvislosti s predmetom dokazovania,
- osobe podozrivého,
- jednotlivých konaniach obvineného atď.

Logika v dokazovaní vychádza z teórie, že nie sú a nemôžu byť javy nepoznateľné. Javy sú len nepoznané. To sa v plnej miere vzťahuje aj na vyšetrovanie trestných činov, v zásade každý trestný čin môže a mal by byť odhalený a objasnený. Vo vyšetrovateľskej praxi sú však často prípady, kedy pravdivosť tézy o vine obvineného nie je možné dokázať, z dôvodu tzv. stavu dôkaznej núdze.¹⁵

Argumenty alebo dôvody predstavujú také tvrdenia, ktorých pravdivosť je zistená a ktoré preto môžu byť využité k dokazovaniu pravdivosti alebo nepravdivosti tézy. Pod pojmom argument v logike dokazovania môžeme rozumieť buď dôvod určitého tvrdenia, alebo priamo konkrétny dôkaz, či využitie konkrétného dôkazného prostriedku.

Argumenty delíme na:

- tvrdenia o faktoch, ktorých pravdivosť bola už zistená, napr. tvrdenia o skutočnostiach, ktoré sú obsiahnuté v preverených výpovediach svedkov, v záveroch znalcov, v zápisnici o obhliadke miesta činu a pod.,
- údaje zistené na základe skúseností, praxe, a ktorých pravdivosť je zistená a nevzbudzuje pochybnosti.

Základ systému dôkazov v trestnom konaní tvoria faktické údaje, ktorých zdrojom sú napr. výpovede osôb, vecné dôkazy, rôzne dokumenty, zápisnice o vyšetrovacích úkonoch,

¹⁵ Straus, J. *Kriminalisticko-technické a taktické metódy, prostriedky, postupy a operácie*. In: Porada, V. a kol. *Kriminalistika. Teória, metódy, metodológia*. Plzeň: Aleš Čeněk, s. r. o., 2014, s. 67, 73, 76, 78.

závery znalcov, expertov. Ako argumenty sa v dokazovaní využívajú nielen východiskové dôkazy získané v počiatočnej etape vyšetrovania, ale aj tzv. odvodené, založené na myšlienkových záveroch.

Dôležitým faktorom každého dôkazu je demonštrácia. Je to metóda určenia súvislostí v myšlienkovom závere medzi dôvodmi a závermi. Táto metóda závisí od špecifického charakteru dôkazov, napr. na tom, či vyšetrovateľ disponuje priamymi alebo nepriamymi dôkazmi, a rovnako na obsahu pravidiel, zásad, ktorými sa riadi dokazovanie podľa trestného práva procesného. Jedným z takýchto pravidiel, ktoré zabezpečujú rovnováhu logického prechodu od argumentov k odôvodnenej téze, sú trestno-právne prezumpcie, ktoré vyjadrujú súvislosť medzi skutočnosťami, ktoré súvislosti podmieňujú existenciou alebo neexistenciou predpokladov pre využitie ustanovení trestného práva. Tieto prezumpcie obsahujú kritériá vzťahov medzi dôkazmi a poukazujú na okruh okolností, ktoré nepodliehajú dokazovaniu.¹⁶

Pri dokazovaní trestných činov sa využíva nie jeden ľubovoľný dôkaz, ale ich súhrn, ktorý tvorí systém dôkazov. Formovanie systému dôkazov prebieha počas celého procesu dokazovania a podlieha určitým zákonitostiam. Systém dôkazov je závislý na ustanoveniach Trestného poriadku, ktorý určuje predmet a hranice dokazovania v trestnej veci. Z hľadiska logiky v dokazovaní to znamená, že systém dôkazov sa vytvára v súvislosti s určitou tézou, ktorej obsah je závislý na trestnom práve procesnom. Ďalšou zákonitosťou, ktorá určuje systém dôkazov je charakter vyšetrovateľom skúmanej udalosti a obsah dôkaznej informácie.

V počiatočnej etape vyšetrovania sa systém dôkazov môže tvoriť s prihliadnutím k verziám, ktoré vytýčil vyšetrovateľ, ale tiež vychádza z nevyhnutnosti dokazovania jednotlivých dôkazov, ktoré vyvolávajú pochybnosti.

Systém dôkazov v trestnej veci z logického hľadiska je súhrnom argumentov, ktoré potvrdzujú alebo vyvracajú tézu, ktorá je predmetom dokazovania. Súhrn argumentov nie je možné skúmať len v rovine kvantitatívneho navrstvenia. Každý nový argument v systéme dôkazov sa vzťahuje ku konkrétnej skúmanej téze a tým ju posilňuje alebo oslabuje. V súlade s uvedeným je systém dôkazov len vtedy systémom vzájomne súvisiacich argumentov, keď je určená vzájomná súvislosť medzi jednotlivými dôkazmi. Táto súvislosť musí zodpovedať objektívnym súvislostiam medzi skúmanými skutočnosťami.

Úlohou vyšetrovania je zhromaždiť vierohodné dôkazy a na ich základe vyvodit' správne závery o udalosti. Avšak nie vždy je možné zhromaždiť len vierohodné dôkazy. Niektoré informácie môžu byť vedome nepravdivé, nezodpovedajú okolnostiam. Aj takéto

¹⁶ Luzgin, I. M. *Logika vyšetrovania*. Bratislava: Ústav kriminalistiky, 1982, s. 41-48.

informácie môžu mať vplyv na celý systém dôkazov a to až do takej miery, že môžu oslabiť dokazovanú tézu a niekedy spôsobiť dokonca jej odmietnutie.¹⁷

Logická štruktúra procesu dokazovania

Pod logickou štruktúrou procesu dokazovania sa rozumie myšlienkové usporiadanie vlastnej činnosti vyšetrovateľa v trestnej veci. Logická štruktúra procesu dokazovania a vyšetrovania sa skladá z elementov, ktoré zodpovedajú jednotlivým činnostiam vyšetrovateľa a jednotlivým etapám dokazovania a štádiám vyšetrovania. Logika v dokazovaní odráža objektívnu štruktúru tohto procesu.

Logická štruktúra procesu dokazovania je závislá na nasledujúcich faktoroch:

- na osobitostiach vyšetrovanej udalosti,
- na spôsoboch a charaktere získania východiskových informácií,
- na zákonom stanovených okolnostiach, ktoré podliehajú dokazovaniu v trestnej veci a na spôsoboch dokazovania.

Vyšetrovanie a dokazovanie začína skúmaním jednotlivých skutočností, od jedinečného ku konkrétnemu, od pravdepodobného poznania k poznaniu vierohodnému, od zdanlivo nesúvisiacich javov a predmetov k určení ich objektívnej súvislosti a zachytenie tejto súvislosti pri rozhodovaní o danej veci.¹⁸

Pre počiatočnú etapu dokazovania a vyšetrovania je charakteristická analýza prvotných informácií, stanovenie zodpovedajúcich otázok smerujúcich k zhromaždeniu doplňujúcich informácií, tvorba hypotéz – vyšetrovacích verzií, ktoré objasňujú skúmané javy. Pre túto etapu je charakteristická neurčitosť myslenia a to vzhľadom k okolnostiam skúmanej udalosti. V mnohých prípadoch totiž nie je jasné, či bol skutočne spáchaný trestný čin, a ak áno, kto ho spáchal, či je vinná konkrétna osoba, aká je súvislosť medzi skutočnosťami a ak existuje objektívne, v akej postupnosti udalosť prebiehala. V počiatočnej etape dokazovania a vyšetrovania ako osobitná forma myslenia vystupuje do popredia otázka, ktorá obsahuje dva elementy:

- niektoré poznatky, na ktorých základe vzniká nevyhnutnosť ju položiť,
- to čo je nevyhnutné zistiť.

Otázka vzniká v jednote s inými myšlienkami, ktoré sú vyjadrené prostredníctvom súdov. Hlavným v otázke je smer skúmania. Preto otázka plní funkciu stimulátora v hľadaní pravdy, je logickým spojením známeho s neznámym. Otázka obsahuje v sebe požiadavku prechodu od neznámeho k známemu. Z logického aspektu je otázka prostriedkom prechodu od súdu s neurčitým termínom k súdu s termínom určitým.

Z pozície logiky v dokazovaní sa javí podstatnou znalosť podmienok pre ukladanie otázok.

¹⁷ Luzgin, I. M. *Logika vyšetrovania*. Bratislava: Ústav kriminalistiky, 1982, s. 57-59.

¹⁸ Luzgin, I. M. *Logika vyšetrovania*. Bratislava: Ústav kriminalistiky, 1982, s. 62.

Týmito podmienkami sú najmä:

- jasnosť, presnosť, určitosť položenej otázky. Táto podmienka je závislá hlavne na hodnotení získaných informácií, ktoré sa týkajú perspektív dokazovania a vyšetrovania, na umení vyčleniť z tejto informácie protiklady, sporné momenty a cestou formulácie otázky správne určiť smer hľadania doplňujúcej informácie,
- postupnosť v kladení otázok. V dokazovaní a vyšetrovaní trestných činov sa systém otázok určí v závislosti od charakteru skutkovej podstaty trestného činu, od okruhu okolností, ktoré podliehajú dokazovaniu, od vytýčených verzií, od zvláštností skúmanej situácie, od kriminalistických odporúčaní, od znalostí vyšetrovateľa,
- existencia predpokladov k formulácii otázky. Pre počiatočnú etapu dokazovania a vyšetrovania je charakteristické vytváranie otázok v súvislosti s problémovou situáciou. Problémová situácia vzniká pred vyšetrovateľom v závislosti od analýzy nejakého súhrnu východiskových informácií. Ak sa konkrétna otázka vzťahuje k akémukoľvek jednotlivému faktu, k jednotlivej okolnosti, potom problémová situácia kumuluje v sebe niekoľko otázok a vzťahuje sa k súhrnu okolností.

Riešenie problémov predpokladá:

- tvorbu verzií a určenie smeru dokazovania a vyšetrovania,
- odhalenie zisťovaných údajov,
- vyčerpávajúce riešenie celého súhrnu otázok, ktoré sú spojené s problémom.

Pri riešení problému v dokazovaní trestných činov je nevyhnutná znalosť skutočností, tzn. objektívnych javov, ktoré zobrazujú skutkovú podstatu trestného činu.

V logike sa faktom rozumie element poznania, ktorý sa opiera o objektívne existujúcu skutočnosť. Takéto poznanie musí byť vierohodné. Skutočnosti majú svoj nemenný obsah, to je zákonitosť poznania.

Vznik problémovej situácie a formovanie otázok vyvoláva myslenie, ktoré smeruje k hľadaniu doplňujúcej informácie, k jej analýze a syntéze a k formovaniu predpokladanej odpovede, ktorá sa vyjadruje vo forme hypotézy, vyšetrovacej verzie. Verzia vo vyšetrovaní predstavuje určitý druh hypotézy. Preto je štruktúra verzie analogická štruktúre hypotézy a zahŕňa v sebe:

- dôvody predpokladaného záveru, určenie postupu zhromažďovania a analytického skúmania jednotlivých skutočností,
- tvorbu predpokladaného tvrdenia, objasnenie pôvodu a súvislosti skutočností,
- vyvodenie následkov z verzií cestou dedukcie,
- previerku následkov, ich porovnávanie s doteraz zistenými faktickými údajmi,
- formulovanie konečného záveru o správnosti alebo nesprávnosti verzií.

K tvorbe verzií, ako formy myslenia sú nevyhnutné nasledovné požiadavky:

- každá verzia sa musí opierať o určitý súhrn údajov, získaných zákonnou cestou,
- tvorba verzií musí prebiehať podľa pravidiel tvorby myšlienkového záveru s využitím indukcie, dedukcie a analógie,
- previerka verzií musí začínať určením následkov, ich porovnaním s už známymi údajmi.

Pri tvorbe verzií sa častejšie využíva indukcia, ktorá zabezpečuje spojenie rozličných skutočností a analógia, ktorá zabezpečuje porovnávanie skutočností a zisťovanie zhodných znakov medzi nimi.

Skúmanie verzií pozostáva z analýzy verzií a z praktickej previerky verzií a následkov z nich odvodených.

Poznanie praktických okolností udalosti je vyšetrovateľom spočiatku hodnotené len pravdepodobne a postupne, a až na základe dokazovania ako vierohodné. Pravdepodobnosť a vierohodnosť vyjadrujú charakteristiku poznania, jeho odôvodnenosť, stupeň dokázania. Pravdepodobnosť znamená nedostatočne odôvodnené poznanie. Vierohodnosť znamená odôvodnené poznanie, ktoré vylučuje akékoľvek pochybnosti o jeho súlade so skutočnosťou. Pravdepodobné poznanie, ktoré sa premieta do verzií vyšetrovateľa je podmienené neprítomnosťou dostačujúcich údajov pre vierohodné závery vo veci.

Pre následnú etapu dokazovania a vyšetrovania je typická previerka verzií, skúmanie dôkazov a tvorba konečných záverov vo veci.

Charakterizuje ju:

- usporiadanie dôkazných informácií vo vzťahu k všetkým elementom skutkovej podstaty trestného činu v jednotný systém,
- hodnotenie jednotlivých dôkazov,
- formovanie doplňujúcich poznatkov, na základe previerky jednotlivých okolností, sporných dôkazov,
- hodnotenie všetkých verzií, riešenie otázky o vylúčení nepravdivých verzií a potvrdenie jedinej možnej verzie a jej premena na vierohodný záver vo veci,
- odstránenie logických protikladov medzi jednotlivými dôkazmi,
- hodnotenie celého súboru dôkazov a tvorba jednoznačných záverov vo veci.¹⁹

Pravdepodobnosť a vierohodnosť ako stupeň poznania

Pravdepodobnosť a vierohodnosť predstavujú určitý stupeň poznania, jeho odôvodnenosť a preukázateľnosť. Ich vzájomný vzťah je pritom protikladný. Pravdepodobnosť znamená

¹⁹ Luzgin, I. M. *Logika vyšetrovania*. Bratislava: Ústav kriminalistiky, 1982, s. 63-72.

nedostatočne odôvodnené poznanie, zatiaľ čo vierohodnosť znamená plne odôvodnené poznanie, ktoré nepripúšťa akékoľvek pochybnosti o jeho správnosti a súlade so skutočnosťou.

Pojmy pravdepodobnosť a vierohodnosť odrážajú hodnotenie dosiahnutého stupňa poznania, príčin súvislostí medzi javmi, možnosti vzniku určitej udalosti. K ich konkretizácii dochádza v závislosti od predmetu skúmania a osobitostí ľudského konania. Predmetné pojmy sa využívajú vo vzťahu k ohodnoteniu kvalitatívnej určitosti myslenia, jednotlivých foriem jeho prejavu – súdy, úsudky, hypotézy a ucelených systémov poznania, napr. rôznych teórií.

Pravdepodobné sú také tvrdenia, ktorého argumenty môžu byť súčasne použité tiež pre iné tvrdenia, vrátane takých, ktoré budú protikladné. Ako vierohodné sú posudzované také tvrdenia, ktoré vylučujú možnosť, aby na rovnakých argumentoch bolo možné založiť protikladné tvrdenie. Vierohodnosť je úplná odôvodnenosť a úplne dokázané poznanie.²⁰

V rámci dokazovania a vyšetrovania trestných činov je možné považovať za pravdepodobné poznanie takú znalosť okolností prípadu, ku ktorej dospel vyšetrovateľ na základe skúmania a hodnotenia určitého, nie však vyčerpávajúceho súhrnu dôkazov a iných informácií, ktorý pripúšťa možnosť rôzneho výkladu týchto okolností, ponecháva však priestor pre pochybnosti ohľadne správnosti určitého vysvetlenia a vyžaduje si ďalšie preverovanie a zdôvodňovanie. Pravdepodobné poznanie predstavuje také poznatky, z ktorých možno odvodiť nie jeden jediný záver, ale viac protikladných a z hľadiska svojho obsahu rôznych záverov.

Pravdepodobné poznanie je podmienené objektívnymi a subjektívnymi činiteľmi. K objektívnym činiteľom patrí skutočnosť, že chýbajú dostatočné poznatky k odôvodneniu jedine možného záveru vzhľadom k dokazovanej skutočnosti. Poznanie pravdepodobné sa vzťahuje na doteraz neznáme okolnosti prípadu, ako sú napr. príčiny udalosti, spôsob spáchania trestného činu, pohnútky, osoba neznámeho páchatela. Poznanie o daných okolnostiach sa považuje za pravdepodobné len do tej doby, pokiaľ vyšetrovateľ na základe poznatkov získaných z rôznych prameňov nedospeje k presvedčeniu, že obsah konkrétneho poznania zodpovedá skutočnosti a je hodnoverný. Čím menším množstvom poznatkov disponuje vyšetrovateľ v počiatočnej etape dokazovania a vyšetrovania, tým sú tieto poznatky neurčitejšie a tým je aj väčšia neurčitosť poznania okolností vzťahujúcich sa k danej udalosti.

Subjektívne presvedčenie vyšetrovateľa, ako miera skutočnej možnosti určitého objasnenia prípadu, má rôzne stupne pravdepodobnosti, ktoré sú dané obsahom

²⁰ Porada, V. a kol. *Kriminalistika. Teória, metódy, metodológia*. Plzeň: Aleš Čeněk, s. r. o., 2014, s. 344.

objektívnych dôvodov a ich hodnotením, môže ísť o poznanie veľmi pravdepodobné, pravdepodobné, málo pravdepodobné a nepravdepodobné.²¹

Za vierohodné poznanie sa považuje v dokazovaní a vyšetrovaní taká znalosť taktických okolností udalosti, ktorá vyplýva zo skúmania komplexného súboru poznatkov, ktoré boli v danom prípade zistené. Prítom musí ísť o takú znalosť, ktorá obsahuje jedine možné a na dôkazoch založené vysvetlenie udalosti, ktoré nepripúšťa akýkoľvek iný výklad. Charakteristickým znakom vierohodného poznania je skutočnosť, že sa opiera o všestranne preverené dôkazy a nedovoľuje protikladné vysvetlenia. Práve preto v dokazovaní a vyšetrovaní musí byť vyvinutá maximálna snaha na dosiahnutie vierohodného poznania.

K vierohodnému poznaniu o všetkých okolnostiach prípadu nie je možné dospieť naraz. Vierohodné poznanie o určitej časti okolnosti je dôsledkom bezprostredného zisťovania skutkového stavu veci, zatiaľ čo skryté súvislosti a pohnútky, ktoré nie je možné skúmať bezprostredne, sú zisťované sprostredkované na základe zhromažďovania, skúmania a hodnotenia dôkazov. Dosiahnutie predmetného poznania predstavuje zložitý proces, ktorého typickým znakom je postupné zhromažďovanie poznatkov o udalosti a postupný prechod od pravdepodobného k vierohodnému.

Snahou vyšetrovateľa je získať vierohodné informácie a na ich základe dospieť k správnym záverom. Práve v tom spočíva zložitosť vyšetrovania, že nemožno každú zistenú informáciu hneď považovať za vierohodnú. Veľmi často sa stáva, že ide o informáciu nepravdivú, ktorá nezodpovedá skutočnosti, prípadne o informáciu lživú, či úskočnú. Tieto okolnosti komplikujú dokazovanie, pretože je potrebné znovu preverovať jednotlivé dôkazy, avšak ani v tejto situácii nie je vylúčené dosiahnutie vierohodného poznania o udalosti trestného činu.

Odstraňovanie rozporov medzi vierohodnosťou výsledkov poznania dosiahnutého v procese dokazovania a nejednoznačnosťou konkrétnych dôkazov prebieha nasledovne. Vyšetrovateľ využíva dôkazy nie izolovane a bez akýchkoľvek vzájomných súvislostí, ale posudzuje ich na základe:

- skúmania pôvodu jednotlivých dôkazov, ich štruktúry a prvkov tejto štruktúry,
- zisťovania vzájomných súvislostí medzi dôkazmi,
- odvodzovania záverov a formovania vierohodného poznania na základe celého súhrnu dôkazov.²²

Iba takýto prístup k dôkazom môže zaručiť dosiahnutie vierohodného poznania v procese dokazovania. Spôhlivosť záverov sa prítom dosahuje práve súhrnom vzájomne súvisiacich dôkazov. Aby bol dôkaz spoľahlivým podkladom pre odvodenie vierohodného

²¹ Luzgín, I. M. *Vyšetrovanie ako proces poznania*. I. Praha: Katedra kriminalistiky, 1978, s. 42-46.

²² Zouhar, M. *Základy logiky pre spoločenskovedné a humanitné odbory*. Bratislava, VEDA, 2008, s. 145, 149.

záveru, nemôže byť posudzovaný izolovane bez prihliadnutia na vzájomné súvislosti s ostatnými dôkazmi, bez prihliadnutia k súhrnu dôkazov. Iba v súhrne dôkazov sa prejavuje kvalitatívny význam každého jednotlivého dôkazu a iba z neho možno usudzovať, ktorý z nich je vierohodný a ktorý nie.

Zisťovanie vierohodnosti alebo nevierohodnosti jednotlivých dôkazov sa realizuje:

- sústavným hodnotením dôkazov v priebehu celého dokazovania a vyšetrovania,
- využitím rôznych prostriedkov a metód zisťovania, skúmania a hodnotenia dôkazov v plnom súlade s ustanoveniami a požiadavkami Trestného zákona a Trestného poriadku,
- rozčlenením dokazovania a vyšetrovania do jednotlivých etáp, v rámci ktorých sa zisťuje postupne skutkový stav veci bez dôvodných pochybností.

Vierohodnosť dôkazov je určovaná aj na základe hodnotenia ich všeobecného a špecifického vzťahu k prípadu a na základe ich prípustnosti v jednotlivých prípadoch.

Posúdenie vierohodnosti dôkazov na základe poznania ich obsahu a prameňa možno dosiahnuť iba súčasným hodnotením metódy získavania jednotlivých dôkazov a súhrnu metód, ktoré používa vyšetrovateľ pri zhromažďovaní, skúmaní a hodnotení dôkazov. Dôkazy a z nich vyplývajúce poznanie možno považovať za vierohodné iba vtedy, ak aj metódy použité k ich zisťovaniu boli rovnako vierohodné.

Vierohodné poznanie sa formuje v dokazovaní postupne od začatia vyšetrovania až po jeho skončenie v súlade s bezprostredným skúmaním faktov, odstraňovaním rozporov medzi dôkazmi a preverovaním ich pravdivosti.

Záver vyšetrovateľa o udalosti je vierohodný iba vtedy, ak sú vysvetlené možné rozpory pri objasňovaní faktov a rozpory medzi jednotlivými dôkazmi.²³

Záver

Obsah praktickej činnosti vyšetrovateľa spočíva v zhromažďovaní, skúmaní a hodnotení dôkazov, t.j. v dokazovaní trestnej veci. Táto činnosť sa nezaobíde bez využitia logiky v dokazovaní, ktorá poukazuje na logické osobitosti vlastného dokazovania vo vyšetrovaní.

Poznanie zákonitostí logiky predstavuje nevyhnutnú súčasť právnickej a vyšetrovateľskej činnosti. Neuplatňovanie zákonov, princípov logiky, vytvorenie nesprávnych myšlienkových záverov, predloženie klamlivých argumentov zásadným spôsobom ovplyvňuje predovšetkým oblasť postupov a rozhodnutí v práve, osobitne v trestnom práve procesnom a v dokazovaní. Logika úsudkov, prísne dodržiavanie zákonov, spravodlivé myslenie pri vyšetrovaní

²³ Luzgin, I. M. *Vyšetrovanie ako proces poznania. II. Praha: Katedra kriminalistiky, 1978, s. 56-61.*

a rozhodovaní trestných vecí je nevyhnutnou požiadavkou na každý orgán činný v trestnom konaní a rovnako aj súd.

Vzhľadom k tomu, že myslenie vyšetrovateľa v logických súvislostiach vytvára a formuje vlastný proces dokazovania je nevyhnutné, aby každý vyšetrovateľ poznal možnosti využitia logiky v procese dokazovania.

Zoznam literatúry

- HOLCR, K., PORADA, V. a kol. Policajné vedy. Úvod do teórie a metodológie. Plzeň: Aleš Čeněk, s. r. o., 2011, 242 s. ISBN 978-80-7380-329-2.
- HOLOMEK, J. Formálna logika I. Bratislava: Akadémia PZ, 2003, 107 s. ISBN 80-8054-287-2.
- IVOR, J. a kol. Trestné právo, kriminalistika, bezpečnostné vedy a forenzné disciplíny v kontexte kontroly kriminality. Plzeň: Aleš Čeněk, s. r. o., 2013, 905 s. ISBN 978-80-7380-440-4.
- KNAPP, V., GERLOCH, A. Logika v právním myšlení. Praha: Eurolex Bohemia, 2001, 230 s. ISBN 80-86432-02-5.
- KURILOVSKÁ, L. Základné zásady trestného konania. Účel a základná limitácia. Šamorín: Heuréka, 2013, 141 s. ISBN 978-80-89122-91-2.
- LUZGIN, I. M. Vyšetrovanie ako proces poznania. I. Praha: Katedra kriminalistiky, 1978, 152 s.
- LUZGIN, I. M. Vyšetrovanie ako proces poznania. II. Praha: Katedra kriminalistiky, 1978, 90 s.
- LUZGIN, I. M. Logika vyšetrovania. Bratislava: Ústav kriminalistiky, 1982, 86 s.
- PORADA, V. a kol. Kriminalistika. Teória, metódy, metodológia. Plzeň: Aleš Čeněk, s. r. o., 2014, 459 s. ISBN 978-80-7380-490-9.
- ROMŽA, S., BRUNA, E. a kol. Hodnoty trestného práva, kriminalistiky, kriminológie, forenzných a bezpečnostných vied v teórii a praxi. Pocta prof. JUDr. Ing. Viktorovi Poradovi, DrSc., Dr. h. c. mult. Plzeň: Aleš Čeněk, s. r. o., 2020, 1066 s. ISBN 978-80-7380-829-7.
- VIKTORYOVÁ, J. a kol. Teória a prax dokazovania vo vyšetrovaní. Bratislava: Akadémia PZ, 2001, 354 s. ISBN 80-8054-201-5.
- VIKTORYOVÁ, J., BLATNICKÝ, J. Teória dokazovania – logika v dokazovaní. Bratislava, Akadémia PZ, 2015, 216 s. ISBN 978-80-8054-889-6.
- VIKTORYOVÁ, J., BLATNICKÝ, J. Teória dokazovania – logika v dokazovaní. Bratislava, Akadémia PZ, 2021, 253 s. ISBN 978-80-8054-617-5.
- ZIMA, J. Logika a možnosti jej využitia v policajnej praxi. In: Policajná teória a prax. Roč. 1, č. 1 (1993), s. 70-76.
- ZIMA, J. Logika. Bratislava: Akadémia PZ, 1999, 125 s. ISBN 80-8054-104-3.
- ZOUHAR, M. Základy logiky pre spoločenskovedné a humanitné odbory. Bratislava, VEDA, 2008, 429 s. ISBN 978-80-224-1040-3.
- Zákon č. 301/2005 Z. z. – Trestný poriadok v znení neskorších predpisov.